

‘अकथ्य’ कथामा क्षण, जाति र पर्यावरण

योगेश काफ्ले

मङ्गल बहुमुखी क्याम्पस, कीर्तिपुर, काठमाडौं
kafleyogesh@gmail.com

सार

प्रस्तुत लेखमा ऋषिराज बरालको कथासङ्ग्रह बर्की नं. १३९९९ मा सङ्कलित ‘अकथ्य’ कथामा क्षण, जाति र पर्यावरणको अध्ययन गरिएको छ। क्षण, जाति र पर्यावरण अध्ययनको आधार हिप्पोलाइट तेनको मान्यतालाई बनाइएको छ। उनका अनुसार प्रजाति, परिवेश र क्षणबाट एउटा भौतिक आधारको निर्माण र त्यस युगको रचना पाइन्छ। यही कुरालाई आधार मानेर समाजशास्त्रीय चिन्तन अन्तर्गत तेनद्वारा प्रतिपादित साहित्यलाई अध्ययन गर्ने आधारमध्ये क्षण, जाति र पर्यावरणमा अध्ययन केन्द्रित रहेको छ। प्रस्तुत कथामा जनयुद्धको समयमा रोल्पाका सहिद परिवारकी महिला धनसरा पुन गरिबी र अभावमा बाँचेकी छन्। त्यही समाजको अब्बरे शोषक र सामन्तवादी चरित्र बोकेको पात्र हो यही कथावस्तुभित्र रहेर क्षण, जाति र पर्यावरण आदिको आधारमा विश्लेषण गरिएको छ। आर्थिक अवस्थाले निर्माण गरेको संरचना र ग्रामीण भेगमा अन्याय र अत्याचारले पारेको प्रभावको खोजी गरी परिवर्तको अपेक्षा कायम गरिएको छ।

विशेष शब्द : क्षण, जाति, समाजशास्त्र, बर्की, अकथ्य।

विषय प्रवेश

‘अकथ्य’ ऋषिराज बरालद्वारा रचना गरिएको कथा हो। यिनका *गाउँका कथा भन्छु है त* (२०४२), *भग्नावशेष* (२०४४), *बयान* (२०५२), *वनमान्छेको कथा* (२०५४), *सैन्यउपहार* (२०५८), *पैयुँ फुल्ल थालेपछि* (२०६३), *ऋषिराज बरालका प्रतिनिधि कथाहरू* (२०६७), *बर्की नम्बर १३९९९* (२०७१) जस्ता कथाहरू प्रकाशित छन्। ‘अकथ्य’ बर्की नं. १३३९९ कथासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कथा हो। यस सङ्ग्रहभित्रका अधिकांश कथाहरूमा राज्य र माओवादीद्वारा मारिएका मानिसहरू र युद्धले निम्त्याएको विनाश र त्रासलाई चित्रण गरिएको छ। सबै कथाहरू द्वन्द्वसँग छन्। प्रस्तुत कथामा नेपाली ग्रामीण समाजको विपन्न परिवारका व्यक्तिले प्रभुत्वशाली वर्गको शोषण कसरी सहेका छन् भन्ने कुरा देखाइएको छ। राजनीतिक उतारचढावले सीमान्त तहका जनतामा रहेको मानवीय संवेदना र सङ्घर्षपूर्ण जीवनलाई महत्त्वका साथ कथावस्तुमा उठान गरिएको छ। बर्की नं. १३३९९ कथा सङ्ग्रहमा १३ ओटा कथाहरू रहेका छन्। ती कथाहरूमध्ये ‘अकथ्य’ कथामा रहेको समाज, समय, जातिको अध्ययनको आधार हिप्पोलाइट तेनको समाजशास्त्रीय मान्यतालाई कथा विश्लेषणको माध्यम बनाइएको छ।

‘अकथ्य’ कथामा रोल्पाको ग्रामीण समुदायमा बसोबास गर्ने सहिद परिवारकी आमाको कथालाई प्रस्तुत गरिएको छ। यस कथामा सामन्तवादी चरित्रको रूपमा अब्बरे र राज्यपक्ष

देखिएका छन् । उनीहरूले दमन, अन्याय अत्याचार हिंसा र आतङ्कलाई आफ्नो औजारका रूपमा प्रयोग गरेका छन् । ग्रामीण समाजका दीन दुःखीहरूको पीडा र दुःख कसले बुझ्ने र ? जनयुद्धको समयमा ग्रामीण समाजका ठूला-ठालूले कम आयस्रोत भएका गरिब र निमुखा मानिसलाई आफ्नो कब्जामा लिन अनेक हर्कत गर्न तमिसन्छन् । अर्को तिर गरिबको मानसिकता गरिब नै बनेको पाइन्छ भन्ने कुरा कथामा व्यक्त भएको छ । यसरी प्रस्तुत कथालाई समाजशास्त्रीय दृष्टिकोणले क्षण, जाति र पर्यावरणलाई मुख्य आधार बनाएर विश्लेषण गरिएको छ ।

सैद्धान्तिक आधार

फ्रान्सेली दार्शनिक तथा समालोचक तेनले अंग्रेजी साहित्यको इतिहास (सन् १९८३) नामक पुस्तकमा साहित्यको समाजशास्त्रीय धारणा प्रस्तुत गरेका छन् । उनलाई साहित्यको समाजशास्त्रका प्रवर्तक मानिन्छ । अगष्ट कोम्तेको प्रत्यक्षवादी दर्शनबाट उनी प्रभावित छन् । उनले साहित्यलाई समाजको दर्पणका रूपमा व्याख्या गर्दै प्रत्यक्षवादी विद्येयवादी सिद्धान्तको स्थापना गरेका छन् ।

प्रजाति

जाति सम्बन्धि सम्पूर्ण कुरालाई जान्नका लागि यसभन्दा पहिले कुनै एक क्षेत्र विशेषको सन्दर्भ जान्नु पर्दछ । कुनै देशमा कुनै वा कुनै भाषा बोल्ने मानिसहरू बस्ने भएकाले तिनीहरूले कुनै न कुनै जातको प्रतिनिधित्व गर्दछन् (भारद्वज सन् १९७५ पृ १६) । तेनले वंशाणुगत स्वभाव भएका व्यक्तिहरूलाई प्रजातीय मूल्य दिएका छन् । वास्तवमा मान्छे विभिन्न जातजाति बनेर विश्वभरि नै फिँजिएर रहे पनि प्रत्येक मान्छेहरूमा उसको मुख्य जातिगत विशेषता रहेको हुन्छ । ऊ जहाँ पुगे पनि उसले प्रारम्भमा सिकेका आफ्ना जातिगत विशेषताहरू जस्तो खानपान, बोलाइ, हिँडाइ, रीतिरिवाज, संस्कार आदि उसको आदर्शका रूपमा रहिरहन्छन् (जैन, सन् १९९२ पृ २२) ।

फरक प्रजातिको निर्माणमा जलवायु, भूगोल र इतिहासका महान् घटनाले भूमिका निर्वाह गर्ने कुरा तेनले प्रस्तुत गरेका छन् । प्रजाति निर्माण सम्बन्धी तेनको धारणामा डार्विनको विकासवादी सिद्धान्तको प्रभाव परेको पाइन्छ । डार्विनका अनुसार विषम परिस्थितिमा केही प्राणी परिस्थितिको सामना गर्न सक्षम हुन्छन् र केही हुँदैनन् । जुन प्राणी विषम परिस्थितिमा प्रकृतिको सामना गर्न सक्दैनन् ती स्वतः नष्ट भएर जान्छन् र सामना गर्न सक्ने बाँच्दछन् । उनका अनुसार जुन प्राणीले आफूलाई प्रकृतिको अनुकूल बनाउँछ त्यही प्राणी जीवित रहन्छ । यसरी प्रकृतिको अनुकूल बनाउने क्रममा प्राणीको वंशाणुमा नयाँ गुणको विकास हुन्छ र त्यहीबाट नयाँ प्रजातिको उत्पत्ति हुन्छ (क्षेत्री, २०६४ पृ २२) । यसरी वातावरणको प्रभावमा नयाँ प्रजातिको विकास हुन्छ ।

परिवेश/वातावरण

तेनले प्राकृतिक पर्यावरणलाई महत्त्व दिए पनि त्यसमा सामाजिक परिवेशलाई पनि समाविष्ट गर्छन् । उनी भन्छन् “संसारमा मानिस एकलै रहँदैन, उसका चारैतिर प्रकृति हुन्छ, समाज

हुन्छ । उसका आदिम प्रवृत्ति तथा प्रजातिगत विशेषताहरू भौतिक, सामाजिक परिस्थिति र घटनाहरूबाट प्रभावित हुन्छन्” (पाण्डेय, ताराकान्त, २०१२ पृ ६) । साहित्यकार जुन युगमा बाँचेको हुन्छ, त्यस युगको आफ्नै सामाजिक समस्या, सांस्कृतिक मान्यता एवम् विश्वास हुन्छ । तिनै समस्या, विश्वास तथा मान्यतालाई समग्र रूपमा परिवेश भनिन्छ । प्रत्येक साहित्यकारले जन्मदेखि नै आफ्नो वरपरको परिवेशबाट प्रभाव ग्रहण गर्दछ । ती प्रभावहरू पछि उसका साहित्यिक अभिव्यक्तिहरूमा क्रियाशील हुन्छन् र यिनैको परिचालनबाट उसले साहित्य साधना गर्दछ । तेनले साहित्यमा पर्यावरणको प्रभाव रहन्छ भनेका छन् । तेनको परिवेश सम्बन्धी सिद्धान्त कार्यकारण सम्बन्धलाई पूर्ण व्याख्या गर्ने सिद्धान्त हो भन्ने मान्दछन् (जैन, सन् १९६८ पृ २६) । जैनले परिवेश सम्बन्धी मान्यता महत्त्वपूर्ण हुँदाहुँदै पनि साहित्य र पर्यावरणको बीचमा सीधा कार्यकारण सम्बन्धलाई खोजेर उनले अत्यधिक अनावश्यक विश्लेषण गर्ने दिशातिर मोडेको आरोप लगाउँछन् (जैन, सन् १९८६ पृ २६) । वातावरणले गर्दा विभिन्न प्रजातिहरूको जन्मदेखि मृत्युपर्यन्त सम्मका कुराहरू र प्राचीन अवशेषजन्य वस्तुहरूबाट पनि कुनै समाजको व्यक्तिमा कुनै न कुनै रूपमा प्रभाव पार्दछ (दुलाल २०७२ पृ ४३) । उनले साहित्यकार र आफू बाँचेको समाजको भौगोलिक पर्यावरण र यसको प्रभाव कृतिमा चित्रण हुन्छ भन्ने धारणा व्यक्त गरेका छन् ।

क्षण

साहित्यकारले भोगेको जीवन साहित्यमा अभिव्यञ्जित हुन्छ । साहित्यकार बाँचेको युगको आफ्नै किसिमका सामाजिक, सांस्कृतिक मान्यताहरू हुन्छन् । साहित्यिक कृतिको अध्ययनबाट साहित्यले अभिव्यक्त गरेको युग तथा समयका मानिसहरूको अवस्था अध्ययन गर्दछ (पाण्डेय मैनेजर १९८९ पृ १५४) । क्षणलाई तेनले काल, युग र चेतनाको अर्थमा प्रयोग गरेका छन् । तेनका विचारमा युग तथा कालमा त्यस समाजको आफ्नै किसिमको विशिष्ट विचार हुन्छ भनेका छन् । उक्त विशिष्ट विचार त्यस समयमा प्रधान विचारको रूपमा समाजमा स्थापित भएको हुन्छ । उनी भन्दछन् - “हरेक युगमा कुनै विचार रहेको हुन्छ र त्यसको कमसेकम त्यस्तो एउटा बौद्धिक साँचो हुन्छ जसमा सदिऔंसम्म जीवित रहने क्षमता रहन्छ” (जैन, सन् १९८६ पृ २५) ।

साहित्यलाई दर्पणसँग तुलना गर्दै तेनले सत्यको अभिव्यक्ति साहित्यले गरेको हुन्छ भन्ने मत राखेका छन् । दर्पणले वस्तुको आकृति देखाएजस्तै साहित्यले पनि समयको प्रतिबिम्ब प्रस्तुत गर्दछ । (दुलाल २०७२ पृ ४३) । क्षण एउटा समयको बिन्दु नै हो । युगीन चेतनाको केन्द्र पनि हो । (चौहान २०७४ पृ ८५-८७) । क्षण एउटा समय हो । साहित्यले पनि त्यस युगको क्षणलाई सङ्केत गरेको हुन्छ ।

अध्ययन विधि

हिप्पोलाइट तेनको क्षण, जाति र पर्यावरण समालोचनाको सैद्धान्तिक आधार प्रस्तुत गरी ऋषिराज बरालको कथासङ्ग्रह बर्की नं. १३९९९ मा सङ्कलित ‘अकथ्य’ कथामा क्षण, जाति र पर्यावरणको अध्ययन गरिएको छ । कथा विश्लेषणका सन्दर्भमा आगमनात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ ।

परिणाम तथा विश्लेषण

आख्यान सन्दर्भ

‘अकथ्य’ कथामा नेपालको भौगोलिक हिसाबले पिछ्छडिएको र माओवादी राजनीतिको उद्गम स्थल रोल्पाको विकट गाउँको कथा प्रस्तुत भएको छ । मध्यपश्चिमको सानो गाउँ कोप्चेकी मर्गनी आमाको कारुणिक कहानीलाई कथाको विषयवस्तु बनाइएको छ । राजनैतिक परिवर्तनसँगै जनतामा त्रास र आतङ्क आउँछ । त्यस आतङ्कले गर्दा मानिस युद्धको घाउ मेटाउन युद्धमा नै लाग्छ । माओवादी जनयुद्धमा छोरी र श्रीमान् सहिद भएकी आमाको मनमा दुःखका छाल नाचिरहेका छन् । जनताको शासन ल्याउन रोल्पाली जनताले खेलेको भूमिका महत्त्वपूर्ण छ । जनयुद्धमा आफन्त गुमाएर बाँच्नुको मार्मिक कहानी कथामा पाउन सकिन्छ । शान्ति प्रक्रियामा आएर जनयुद्धका समयमा सहिद भएका परिवारलाई मानसम्मान गरे पनि भोक, र अभावसँग लड्ने आमाका सपना पूरा नभएको कथा समेटिएको छ ।

क्षण

‘अकथ्य’ कथा लेखिएको समय माओवादी जनयुद्धको स्थगन, माओवादी र सरकारबीच सम्झौता भएपछिको हो । तत्कालीन राज्य व्यवस्थामा नेपाली समाजले भोगेका पीडा र मर्मलाई कथामा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाले देशमा जनयुद्धको समयलाई सङ्केत गरेको छ । तत्कालीन समाजमा माओवादी जनयुद्ध र त्यसमाथि सरकारबाट भएको दमनले निहत्था जनता त्यसको भुङ्ग्रोमा परेर पिल्सिनु परेको समय हो । जनयुद्धको समयमा फटाहहरूको विग्विगी थियो । गाउँमा अब्बरे नामको पञ्चे थियो । ऊ बहुदल आउँदा काङ्ग्रेस केही समयपछि एमाले हुँदै, राप्रपा बन्नसमेत हर्कत गर्ने, चाकडी र चाप्लुसीको भरमा गाउँभर सुराकी गर्ने खलनायकको रूपमा देखा परेको छ । उसले मिठो र चिप्लो कुरा गरेर सोझा जनातामाथि आरोप लगाउने काम गरेको छ । त्यस्ता समाजका सामन्तीवादी व्यवहारलाई अँगालेर हिड्ने अब्बरे जस्ताका कारणले सोझा र निमुखा जनतालाई बाँच्न गाह्रो परेको छ ।

एउटा फटाहा थियो । अब्बरेको नाम त त्यसको अर्कै थियो तर त्यसलाई अब्बरे भन्थे । त्यतिबेला कहाँ थियो र अहिले जस्तो गाउँमा फटाहहरूको जगजगी थियो । जनयुद्ध भरखरै सुरु भएको थियो । अब्बरे केहीदिन गाउँमा बस्थ्यो केहीदिन लिवाङ्गमा । अब्बरे हाम्रो गाउँको थिएन, त्यो पल्लो गाउँको थियो । हाम्रो गाउँको एउटी केटी लगेको थियो, फटाहा न हो गाउँ नै पिच्छे ससुराली बनाएको थियो । पहिले तल दोभानमा चौकी थियो यता आउँदा धेरै जसो चौकीमा रात बिताउथ्यो । दिउँसो दिउँसो पुलिससँग गाउँ चाहर्थ्यो । -पृ. १६)

प्रस्तुत साक्ष्यमा जनयुद्धको समयमा प्रहरीसँग मिलेमत्तो गरी गरिब र निमुखा जनतालाई अनाहकमा गाली र कुटाई खुवाउने काम अब्बर गरेको थियो । उसले भुटको खेती गर्दै सबैलाई हैरान बनाएको थियो । त्यसमा पनि संकटकाल जनतालाई माओवादी जनयुद्धको प्रभाव प्रत्यक्ष परोक्ष रूपमा नै परेको छ । सरकारी पक्षबाट गरिएको दमन कथामा यसरी चित्रण भएको छ : “त्यही महाकालमा शाही सेना नामको जत्था पस्यो सबै घर खानतलासी

गयो । जसलाई पायो उसलाई छोप्यो । कट्यो र के-के गयो घरै पिच्छे जस्तो खसीबाखा लागे । हिँड्ने बेला आगो लगाएर गए । घरमा भएको अन्नपात जले” (पृ. १६) ।

कथाकी पात्र धनसरा पुनले अभिव्यक्त गरेको यो समयलाई हेर्दा राज्य पक्ष र माओवादी जनयुद्धको समय हो भनेर सजिलै बुझ्न सकिन्छ । जनयुद्धको बेला आवाजविहीन, गरिब र निमुखाहरूको बास कसरी उठ्यो र बास उठाउन तत्कालीन सुराकीले गरेको भूमिकाले नै स्पष्ट पार्दछ । त्यो समयमा रोल्पाका जनतामा त्रास कतिसम्म भयो भन्ने कुरा कथामा यसरी चित्रण भएको छ : पुलिसहरूले गाउँबाट रक्सी मगाउँथे, कुखुरा भिकाउँथे, लिवाङ जाँदा एकएकओटा चिज बोकेर जानु पर्थ्यो नलगे माओवादी भन्यो, छोप्यो, पैसा भान्यो, रातभरि थानामा राख्यो (पृ.१६) । सङ्कटकालको समय सुरक्षाका लागि खटिएका प्रहरी र जनताको शासन ल्याउन हिँडेका माओवादी एकअर्काका दुस्मनकै भूमिकामा थिए । तत्कालीन राज्यव्यवस्थाले आतङ्ककारीको संज्ञा दिएकोले सर्वसाधारणहरूले डराउनु पर्ने अवस्था थियो । त्यसमा पनि प्रहरी र गाउँलेसँग उस्तै नाता जोड्दै हिँड्नेले बढी समाजमा धोका र गद्दारी गरेका थिए । दमन र अत्याचार गर्न राज्यपक्ष पनि उद्धत नै थियो । प्रतिकार गर्न माओवादी पनि उत्तिकै सक्रिय देखिन्थ्यो । राजनैतिक परिवर्तनसँगै आफ्नो स्वार्थ जोड्न पल्केको अब्बरे जस्ता पात्रले समाजमा खैलाबैला मच्चाएका थिए । सोभा जनता अनाहकमा कुटाई खान बाध्य थिए ।

त्यही अब्बरेले पक्राउ गराएको थियो मेरो बुढोलाई । सोभा बुढा छक्कापञ्जा गर्न नजान्ने । तलमाथि केही जान्दैनथे । एक घण्टा अघि चौकीमा तुरुन्त आउनु भनेर खबर पठाएको थियो । केही कुरा बुझ्नु छ , आदेश थियो उसको । बोलाउन पनि साँझपख बोलाउनु छ । नगए पठाउछ पर्जी -“केही सोध्नु छ भनेर.....। तर म गइँनँ , किन जाने त्यसकाँ ? खुबै उफ्रियो रे असई म पनि राती नै लागे अर्को गाउँतिर । आएछन मलाई खोज्न बुढालाई सोधेछन् केरकार गरेछन् निर्घात कुटेछन् बुढालाई, त्यतिले पनि चित्त नबुझेपछि तल खोल्सामा लगेर गोली ठोकेछन् (पृ.१७) । तत्कालीन अवस्था युद्ध र आतङ्कको समयमा सोभा र निर्धा जनता कसरी नराम्रोसँग फस्छन् भन्ने कुरा कथामा देखाइएको छ । सुराकीको कारण माओवादीको आरोप लाग्यो । प्रहरीले केही समय अघि पल्लो गाउँमा घटेको घटनाको कारण खोज्दा खोज्दै धनसराका ती सोभा श्रीमान्को मृत्यु भयो । धनसराको जीवनमा भन समस्या थपियो ।

त्यसपछि हामी खाँटी माओवादी दरियो । उडाइदिए कामरेडहरूले त्यो चौकी पनि त्यो असई मेरो बुढाको हत्यारा त्यो पनि उड्यो । मय्यो त्यो पनि गोली खाएर थाहा पायो होला सोभा साभा गाउँलेको हत्या गर्दा के हुन्छ । (पृ.१७) । राजनीतिक अस्थिरताले जनयुद्ध निकै दुःखद रहेको छ । माथिको भनाइमा राज्यपक्षले विद्रोहीहरूलाई दमन गर्नु पर्ने अवस्था थियो अर्कोतर्फ राजनैतिक परिवर्तन चाहनेले राज्यसँग लड्नु नै पर्ने अवस्था थियो । तर यति हुँदाहुँदै पनि सर्वसाधारण बाँचनका लागि सङ्घर्ष गर्दा गर्दै पनि अनाहकमा ज्यान गुमाएको क्षणलाई कथामा प्रस्तुत गरिएको छ । त्यही पीडाको भावनाले प्रतिक्रान्तिमा उत्रन उनकी छोरी भवीसरा जनयुद्धमा होमिएकी छन् । युद्धमा भएको घाउ युद्धमै गएर निको हुन्छ , निको पार्नुपर्छ । भनेर निस्केकी कामरेड विमला तानसेन कब्जा गर्दा मोर्चामा सहिद भइन् । यसरी

हेर्दा यो कथामा माओवादी जनयुद्ध २०५२ सालदेखि शान्ति प्रक्रियासम्मको क्षणलाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

जाति

‘अकथ्य’ कथामा रोल्पाली ग्रामीण समाजका सहिद परिवारकी आमाको कथालाई प्रस्तुत गरिएको छ । यस कथामा सामन्तवादी चरित्रको रूपमा अब्बरे र राज्यपक्ष देखिएका छन् । उनीहरूले दमन र अन्याय अत्याचार हिंसा र आतङ्कलाई आफ्नो औजारका रूपमा प्रयोग गरेका छन् । दीन दुःखीहरूको पीडा र दुःख कसले बुझ्ने र ? दुःख माथि भन्नु दुःखका पहाडहरू बनेर जीवनका अगाडि ठडिएका छन् । त्यो समाजले कठिन परिस्थितिका बिच पनि आफ्नो आत्म सम्मानलाई गिर्न दिएका छैनन् ।

कथाका पात्रहरू सर्वजित बुढा, धनसरा पुन, भवीसरा एकै परिवारका सदस्य हुन् । अन्य पात्रहरूमा अब्बरे, असई, प्रहरी, सेना, कामरेड, गण्डक, डिसिएम, एरिया इन्चार्ज, गाजस प्रमुख आदि रहेका छन् । जनयुद्धको समयमा डरै डरले जीवन बाँचेका त्यही डरबाट मुक्त हुन क्रान्तिकारी सोचले जनयुद्धमा होमिएका परिवारको कथा टिठलाग्दो छ । अब्बरे पल्लो गाउँको मान्छे, यसको व्यवहार र क्रियाकलाप हेर्दा त्यस समाजको सामन्तवादी चिन्तन बोकेको कुटील पात्र हो । त्यो समुदाय जनजातिहरूको समुदाय हो भनेर अनुमान लगाउन सकिन्छ । म गाउँले आइमाई मगरकी छोरी पढ्न जान्दिन, सुगुरका पाठा खेलाउन मात्र जान्दछु (पृ.१९) । यस कथानकबाट के बुझ्न सकिन्छ, भने अब्बरे जस्ता खराब पात्रले गर्दा गरिबहरूले गरिखान पाएका छैनन् । धनसरा त्यसमा पनि सोझी पढेलेखेकी छैनन् । त्यही कुरालाई आधारमा मान्दा यो परिवार मगर परिवार हो । जनजाति हुन् भन्ने स्पष्ट देखिन्छ । फरासिली थिई, राम्री थिई, पोक्ची पोक्ची, डल्ली डल्ली मगरका छोराछोरी काँ अग्ला हुन्छन् । तर ऊ त्यस्ती होची होइन । पाँच फिट दुई इन्चकी रहेछु आमा भन्थी । पृ माथिको अशंलाई हेर्दा शारीरिक बनावट लवाइ खुवाई आदि सबै कुरा हेर्दा उनी मगर समुदायकी हुन भने कुरा स्पष्ट हुन आउछ । यो परिवारका सर्वजित, भवीसरा, धनसरा जनजाति हुन् भन्न सकिन्छ । कथामा देखा परेका एरिया इन्चार्ज, गाजस प्रमुख, डिसिएम यही समुदायका हुनकी भन्ने अनुमान मात्र गर्न सकिन्छ । यिनीहरूको जात पहिचान गर्ने आधार उचित रूपमा भेटाउन सकिदैन ।

परिवेश

‘अकथ्य’ कथा रोल्पा जिल्लाको ग्रामीण समाजको परिधिमा रहेको देखिन्छ । रोल्पाको दुर्गम गाउँका मानिस बाखा, सुँगुर र कुखुरा पालेर जीवन निर्वाह गरेका छन् । गरिबी छ अभाव छ । लेखपढ गर्न नजान्ने धनसरा पुनको दुःख गरेर परिवार चलेको थियो । आफूले नपढे पनि छोरीलाई शिक्षादीक्षा दिन भनेर माइतमा पठाइकी थिइन् । ग्रामीण परिवेशको पृष्ठभूमिलाई आधार बनाई त्यस समाजले देखे भोगेको घटना यस कथामा देखाइएको छ ।

प्रस्तुत कथाको परिवेश मध्यपश्चिमको रोल्पा जिल्लाको बुकीपाटन लेकभन्दा तलको सानो गाउँ हो । उक्त स्थान धेरै अग्लो ठाँउमा रहेको छ । पातलो बस्ती छ । छरिएका घरहरू छन् । ठाँउ ओरालो आकारको छ । हिँउदमा त घाम पनि देख्न सकिदैन । हिँउदमा कहिलेकाहीँ हिँउ

पनि पर्छ, चिसो ठाँउ बर्खामा पानी यता वरिपरि भन्दा त्यहा निकै पर्छ । मकै, गहुँ, जौ, आलु, खेती भनेको यस्तै हो । यो ठाँउको । यता धान फल्दैन अहँ खेती हुँदैन त हाम्रो ठाँउमा (पृ. १५) ।

माथिको दृष्टांशका आधारमा हेर्दा यहाँको जलवायु चिसो रहेको अग्लो स्थानमा अवस्थित लेक हो भन्ने बुझिन्छ । पहाडी क्षेत्र भएकाले भिरालो ठाँउ धेरै परसम्म परेका फाँट यहाँ भेटिँदैनन् । पहाडी क्षेत्र भएकाले घरहरू टाढाटाढा मात्र छन् । बस्ती पातलो छ । उकाली ओराली यहाँको मानिसहरूको लागि सहज छ । हिउँदमा हिँउ पर्ने चिसो ठाउँ छ । बर्खामा पानी प्रशस्त पर्छ तर धान फल्दैन । त्यसैले यो ठाउँ लेक हो भनी अनुमान गर्न सकिन्छ । जौ, गहुँ, आलु र मकै मुख्य आहारा भएकाले यहाँका मानिस बलिया र दृढा छन् भन्ने अनुमान लगाउन सकिन्छ । प्राकृतिक दृष्टिले हराभरा र सुन्दर ठाँउको रूपमा विकसित भए पनि अशिक्षा, गरिबी र अन्याय त्यतिकै मात्रामा देख्न सकिन्छ ।

निष्कर्ष

प्रस्तुत अध्ययनमा 'अकथ्य' कथालाई क्षण, जाति र पर्यावरणका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । कथामा गरिब र शोषित वर्ग सामन्तवादी सोच र चिन्तन बोकेका मानिसको ज्यादतिमा के कसरी फस्छन् भन्ने स्थितिलाई स्पष्ट देखाइएको छ । कथामा अब्बरे जस्ता खराब सोच भएका मानिस जनयुद्धको समयमा सक्रिय देखिएका छन् । त्यही कारण पनि यो कथाको समय चरम गरिबीको मारमा पिल्सिएको देखिन्छ । कथाले जनयुद्धको समयलाई सङ्केत गरेको छ । राज्यका तर्फबाट दमन भएको छ । यो कथा युद्धमा आफ्ना श्रीमान् र छोराछोरीलाई गुमाएका हाम्रो नेपाली समाजको ज्वलन्त उदाहरण हो ।

यस कथामा रोल्पाको भूगोल र जलवायुको संयोजन भएको पाइन्छ । समयको हिसाबले हेर्दा २०४६ सालको बहुदलीय व्यवस्थापछि सुरु भएको माओवादी जनयुद्धको समयलाई सङ्केत गर्दै क्रान्तिकारी परिवर्तनको चाहना अनुरूप राजनीतिक अवस्थाको झल्को दिएको छ । कथामा राज्यपक्ष विद्रोहीलाई दमन गर्ने पक्षमा देखा परेको छ । सुराकीको भूमिका निर्वाह गर्दै समय अनुसार पार्टी फेर्दै सामन्तवादी सोच बोकेर हिँड्ने पात्रले गर्दा समाजमा उत्पात मच्चाएको देखिन्छ । तिनै सामन्तवादीहरूको अन्याय अत्याचारको पीडा खप्न नसकी क्रान्तिमा प्रवेश गरेका रोल्पाका ग्रामीण जनजाति समुदायको भूमिका उल्लेखनीय रहेको देखिन्छ । तसर्थ कथामा उच्च वर्गको शोषण गर्ने प्रवृत्ति रहेको र गरिब निमुखा वर्गमा क्रान्तिकारी विचार देखाउन कथा सफल देखिएको छ ।

सन्दर्भसूची

क्षेत्री, उदय, (२०६४), 'समाजशास्त्रीय दृष्टिमा इन्द्रबहादुर राईका आख्यानको अध्ययन, (अप्रकाशित विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध) त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा समाजिकशास्त्र सङ्काय ।

चौहान ईश्वर, (२०७४), हृदयचन्द्र सिंहका उपन्यासमा क्षण, द एडुकेटर जर्नल गोरखा क्याम्पस गोरखा, (वर्ष ५, अङ्क ५), ८६-८७ ।

- जैन निर्मला, (सन् १९९८६), साहित्यका समाजशास्त्रीय चिन्तन, दिल्ली : हिन्दी माध्यम कार्यान्वय निर्देशालय दिल्ली विश्वविद्यालय ।
- जैन निर्मला, (सन् १९९२), साहित्यका समाजशास्त्रीय चिन्तन. दिल्ली : हिन्दी माध्यम कार्यान्वय निर्देशालय दिल्ली विश्वविद्यालय ।
- दुलाल, गोविन्दप्रसाद (२०७२), 'दमिनी भिर उपन्यासको समाजशास्त्र' (अप्रकाशित दर्शनाचार्य शोधप्रबन्ध) त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली केन्द्रीय विभाग ।
- पाण्डेय, ताराकान्त, (सन् २०१२), "बसाइँ उपन्यासमा अनुभूतिको संरचना", *नेपाल अकादमी जर्नल*, उत्तरबंगाल विश्वविद्यालय, नेपाली विभाग (वर्ष ८, अङ्क ८), १-१७ ।
- पाण्डेय, मैनेजर, (सन् १९८९), साहित्यके समाजशास्त्रीकी भूमिका, चण्डीगढ : हरियाना साहित्य एकेडेमी ।
- बराल, ऋषिराज, (२०७१), *बर्की नम्बर १३९९९*, दिनेक्स्ट फ्रन्ट नेपाल ।
- भारद्वज, गोपाल, (सन् १९७५), हिन्दी समाज और जाति व्यवस्था, नयाँ दिल्ली : ओरिइन्ट ।